

Пойда О.А. «Нам дав свій заповіт Сковорода» (урок літератури рідного краю за творчістю Юрія Клена в 11 класі). / О.А.Пойда // ХХ століття від модерності до традиції: зб. наук. праць – Випуск 2. Творчість Юрія Клена і міжвоєнна доба в українській літературі. – Вінниця: ТОВ фірма "Планер", 2012. – 568 с.

Оксана Пойда

«НАМ ДАВ СВІЙ ЗАПОВІТ СКОВОРОДА...»

(урок літератури рідного краю за творчістю Юрія Клена в 11 класі)

На сучасну школу покладено стратегічний обов'язок виховання молодого покоління нової України. Проте народ, що не знає свого минулого, не має майбутнього. Тому й така очевидна сьогодні потреба в «капітальній реконструкції» культурно-історичного образу країни. У цьому контексті радує тенденція до повернення народів його минулого, захованого у засекречених архівах, фальсифікованого радянським режимом, і зокрема, так званих «забутих імен», процес реабілітування яких набирає обертів у загальнодержавному масштабі. Так, без їх повернення в історії неможливо було б представити цілісну картину української дійсності як у діахронічному, так і синхронічному зрізі часу. Для того, аби історико-культурна аура нації не збідніла та звільнилась від ідеологічних містифікацій минулого, аби наступні покоління мали змогу відкривати для себе скарби культурної спадщини рідного народу знову і знову, плекати їх, берегти і усвідомлювати їхню вагу у цивілізаційному розвитку людства, треба, щоб ані «забутих імен», ані «білих плям» в історії й літературі не було.

Література як складова частина національної культури України уявляється цілісною формацією, а тому ігнорування творчої системи будь-якого митця є повністю неправомірним. Тривале вилучення з літературного процесу і пам'яті народу талановитого українського письменника Юрія Клена радянською історіографією призвело не тільки

до того, що українська література ХХ ст. була фактично «урізана», а і до того, що пересічний читач (і взагалі українець) ХХ-ХХІ ст. ст. майже не чув про такого письменника.

Загальних проблем неокласицизму як поетичної школи торкалися В.Брюховецький, В. Державін, І. Качуровський, Ю. Ковалів, Г. Кочур, Л.Темченко, Юрій Шерех, Поетичний світ Юрія Клена, глибоко закорінений у традицію світової і національної культур, привертає увагу багатьох дослідників. Окремим питанням присвячено статті О. Астаф'єва, І.Дзюби, Ю.Коваліва, І.Костецького, І.Набитовича, В.Плітки, В.Саєнко та ін. Важливим внеском у дослідження творчого спадку Юрія Клена є матеріали збірника “Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму” кафедри світової літератури теорії та історії української літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Однак у методичному аспекті маємо лише деякі напрацювання О. Астаф'єва. Тому вважаємо, що назріла потреба у розробці методичних рекомендацій щодо ознайомлення старшокласників із творчістю Освальда Бурггардта.

Отже, творчість Юрія Клена в умовах шкільного вивчення курсу української літератури у 11 класі можна представити кількома шляхами: по-перше, можна подати матеріал про письменника в оглядовому розгляді теми «Київські неокласики» (на яку відводиться за нині діючою програмою 1 година) та, по-друге, на уроках літератури рідного краю. Розглянемо можливості цих шляхів та співставимо їх.

Огляди літературних періодів проводяться в старших класах, де учні знайомляться з тим, яке місце займають художні твори в загальному розвитку літератури, яке їх значення в минулому і сучасному. Оглядові теми містять в основному значний за обсягом матеріал, в якому йдеться не про окремі явища, а розглядається літературний процес в цілому. Учні отримують нову

інформацію про суспільно-політичне і літературне життя певного періоду, з новими іменами письменників, дізнаються про їх суспільні зв'язки та творчі взаємини. А тому такі уроки є складні, а теми вважаються важкими розділами шкільної програми. Уроки оглядового вивчення вимагають, щоб учитель вільно володів не лише багатим арсеналом спеціальних методичних прийомів, але надзвичайно широким колом різноманітних знань з історії, мистецтвознавства, теорії літератури. Учні ці заняття ставлять перед необхідністю засвоїти складний матеріал узагальнюючого характеру, який не закріплюється поглибленим монографічним вивченням конкретного художнього твору. Виходячи з усього цього, зрозумілим стає те, що вивчення творчості Юрія Клена у рамках огляду літературного періоду не дозволить проникнути в особливості художньо-естетичного світу письменника, ознайомитися з його творами учням безпосередньо, дізнатися про становлення його як людини і митця. Проте в умовах економії часу можна хоча б подати найістотніший, найяскравіший матеріал, що стосується письменника та його творів, увести школярів у чарівний світ неокласиків і краси їхнього слова, зацікавити їх, зорієнтувати на самостійне звернення до творчості митця.

Таким чином, оскільки постать Юрія Клена розглядатиметься на тлі розвитку української літератури 20-30х рр. ХХ ст., ми б рекомендували вчителям-словесникам звернути увагу на те, що вже в 20-ті роки розкрилися ті особливості його манери письма, які зближували Юрія Клена з неокласиками: досконале володіння мистецькою формою, своєрідний панестетизм. Ведучи мову про його еміграційне життя, наголосити на тому, що живучи у Німеччині, Освальд Бурггардт тісно співпрацює з поетами, які об'єднувались довкола «Вісника» Д. Донцова. Також слід до учнів донести інформацію про те, що 1943 року з'являється в світ збірка поезій Юрія Клена «Каравели», в якій автор спробував синтезувати творчі принципи київських неокласиків та ідейно-художні шукання поетів «празької школи». Автор поєднує в єдиному естетичному вимірі трагічну античність («Антоній і Клеопатра», «Цезар і Клеопатра», «Шляхами Одиссея»), героїзм

середньовічної лицарської доби («Жанна д'Арк», «Вікінги») та князівсько-гетьманську українську традицію («Володимир», «Символ», «Україна»). Вершинними здобутками Юрія Клена-поета є поеми «Прокляті роки» (1937) та «Попіл імперій» (1943 — 1947). Трагічне знищення української культури в добу сталінізму, нелюдська жорстокість другої світової війни — центральні теми цих творів. Слід також до учнів донести інформацію, що зразком для Юрія Клена було життя Григорія Сковороди. Варто було б, аби на цю тему прозвучало учнівське повідомлення (3-5 хвилин).

Оскільки тема вивчається в одинадцятому класі, учні вже мають досить сформовану теоретико-літературну базу понять, а тому можна вільно оперувати такими літературознавчими термінами, як неокласицизм, творчий метод, стиль тощо. Не забудемо наголосити, звичайно, і на тому, що письменник пов'язаний із Вінниччиною. Якщо дозволяє час, варто прочитати у класі один-два його сонети чи фрагменти із великих ліро-епічних полотен, наголосивши на тому, що їхній історіософічний пафос спрямований проти деспотизму, політичного, національного й морального пригнічення людини і людства.

Також на цьому уроці варто дати учням на самостійне опрацювання таблицю «Ідейно-художній сенс «неокласики» [2, с.187].

Аби подані знання не усталилися в свідомості учнів абстрактними поняттями, бажано опиратися на чуттєвий досвід старшокласників, використовуючи різноманітну наочність, в першу чергу, портрет письменника, мультимедійну презентацію та видання його книг.

Зважаючи на сучасні вимоги розвитку самостійної роботи учнів, радимо шкільну лекцію на уроці оглядового вивчення теми поєднувати з іншими методами і прийомами - бесідою, виступами учнів з повідомленнями та рефератами, використання різноманітних технічних засобів навчання тощо. Це дозволить актуалізувати опорні знання школярів і одночасно

стимулювати виконання ними різних мисленнєвих операцій (зокрема зіставлення і порівняння) автоматично, адже на уроках літературного огляду вчитель організує самостійну роботу учнів, використовуючи для цього матеріали попередніх уроків і спираючись на систему позакласного читання. Ефективності засвоєння знань сприятимуть й форми організації самостійної роботи учнів із літературними джерелами. Так, старшокласник за допомогою вчителя може підготувати інформативне повідомлення про Юрія Клена. Такий нестандартний тип уроку, як конференція, може дати цікаву можливість продемонструвати учневі його індивідуальний рівень і «протестуватися» на публічність. Коротку доповідь про творчість Освальда Бурггардта в контексті розвитку української літератури ХХ ст. може виголосити учень на уроці-конференції із творчої групи «експерти», «дослідники», «літературознавці» тощо.

Отже, фрагментарне вивчення творчості Юрія Клена у межах оглядового вивчення літературного періоду не дозволяє повністю охопити усю багатогранність його таланту і, найголовніше, – фактично позбавляють безпосереднього знайомства школярів із творами письменника, адже поза школою можливість прочитати їх зведена до мінімуму.

Значно більші потенційні та реальні можливості мають уроки літератури рідного краю. Вони носять надзвичайно творчий і вільний характер, а тому виправдовують усі сподівання вчителів. А отже, розгляд творчості Юрія Клена на таких уроках – найбільш оптимальний варіант як для учителя, так і для учнів. Тому багатоаспектність такого підходу до вивчення письменника потребує більш детального дослідження.

Як правило, уроки літератури рідного краю нестандартні за формою: це може бути урок-подорож, заочна екскурсія, конкурс, диспут, театралізація, семінар, конференція тощо. Деякі вчителі проводять їх традиційно – як подачу нового матеріалу. Як би такі уроки не проводились, вони мають свою специфічну особливість, а саме прив'язаність до певної місцевості, у даному

разі – Поділля. Отже, у першу чергу слід спрямувати дітей у цьому руслі, адже відомо, що кожна людина на рівні підсвідомості з фактичним підкріпленням усвідомлення розрізняє «своє» і «чуже» і більш загально – «наше» і «не наше». Тому, пройнявшись особливою шанною і любов'ю до письменників рідного краю, діти відчуватимуть певну духовну спорідненість з цими видатними людьми. Не слід, звичайно, будувати урок лише на активації психологічно-емоційної сфери учнів, адже заняття повинні бути оптимально насичені змістовним пізнавальним матеріалом, спрямованим на опрацювання його логічними, аналітичними, мисленнєвими діями, наочністю, найдоцільнішим набором методів, прийомів і форм роботи та найефективнішим використанням творчого потенціалу учнів, а також їх потреби у самостійній індивідуальній діяльності – тобто відповідати усім вимогам до сучасного уроку літератури. Однією з переваг уроку літератури рідного краю є можливість ознайомити учнів з життєвим шляхом Юрія Клена, на відміну від оглядового вивчення його творчості. Розгляд життя та творчості письменника дає можливість розв'язати цілий комплекс конкретних освітньо-виховних завдань, як наприклад:

- підготувати учнів до зацікавленого і емоційного сприйняття творів, що вивчаються текстуально;
- розкрити зв'язки літератури з соціально-історичною дійсністю, з життям народу, країни, а не лише певного регіону з розвитком національної культури;
- вплинути на учнів особистістю автора, його життєвим і творчим подвигом.

Цілі покоління учнів України були відірвані від ознайомлення з життєвим і творчим шляхом Юрія Клена. Тепер письменника повернули народові й учні можуть ознайомитися із його біографією.

Аби зацікавити школярів і створити інтригу, можна перед оголошенням теми та мети уроку, запропонувати їм за акровіршем відгадати ім'я митця, з життям та творчістю якого вони познайомляться:

Юрій-Освальд, неначе Еней,

Ревно міряє море ясне.

І прокляті роки проклина,

Й попелища імперій мина.

Каравелами кличе крізь час,

Лукрозойцям підморгує браво.

Ельдорадо-Вкраїну вбача,

Над якою – цвіт волі та слави.

(Іван Демченко) [3, с.169].

Рекомендуємо виклад нового матеріалу розпочати зі *слова учителя*: «Протягом останніх років в історії української літератури відкриваються все нові й нові імена інтелігентів-літераторів, справжніх патріотів. Вони приходять до нас із небуття й переходять у безсмертя. Серед багатьох таких імен – наш земляк Юрій Клен. Німець за походженням, він був серцем і душею українцем. Опинившись у еміграції, поет подумки линув на Україну, своєю творчістю звертався до співвітчизників. Довгий період поет залишався для українців майже невідомим. Юрій Клен (справжнє ім'я та прізвище Освальд Бургардт) належав до групи київських неокласиків. В період національно-культурного відродження він поділяв естетичні настанови Миколи Зерова – батька неокласицизму. Уже в ранній поезії, написаній російською мовою, Юрій Клен бул схильний до асоціативності, символіки, тому естетична позиція неокласиків виявилась для нього найбільш близькою».

На цьому етапі варто пригадати з учнями уже попередньо вивчений матеріал з теми «Київські неокласики», зокрема поняття з теорії літератури про «неокласицизм».

Якщо учні ще не знайомі з особливостями епохи, в яку жив та творив митець, слід подати коротку історико-літературну характеристику періоду на тлі соціально-політичного життя країни, щоб школярі ясніше уявили умови формування особистості письменника.

У канву розповіді про письменника слід вплітати також спогади та читання поезій, які розкриють учням духовний світ митця, його ідеали. Зокрема, обов'язково варто процитувати Миколу Зерова (Михайла Ореста), який згадував: «Наша пам'ять, пильно і повторно спиняючись на колишньому, спроможна затирати невблаганну відстань, що відокремлює поточну свідомість від минулого, і магічно наближати до нас факти та події, які давно відлунали... Це було в Києві, наприкінці 20-их років. Микола Зеров підводиться з-за свого робочого столу, енергійно відсуваючи крісло. В його руці — аркушик паперу. Голосом, в якому бринять тріумфуючі нотки, він покликуює: «Перший оригінальний український вірш Освальда Федоровича!» Цим віршем був сонет Ю. Клена «Сковорода». Його вмістив М. Зеров в укладеному ним декляматорі «Сяйво» (з'явився друком в другій полов. 1929р. або на початку 1930р.) разом з двома перекладами Юрія Клена з Шеллі, одним перекладом з Рільке і балядою з «Дон Жуана» Байрона, перекладеною поетом на спеціальне прохання укладача.» [5]. Услід має бути виразне читання самої поезії.

*Піти, піти без цілі і мети...
Вбирати в себе вітер і простори,
І ліс, і лан, і небо неозоре.
Душі лише співають: «Цвіти, цвіти!»*

*Аж власний світ у ній почне рости,
В якому будуть теж сонця і зорі,
І тихі води, чисті і прозорі.*

Прекрасний шлях ясної самоти.

*Йти у сніг і вітер, в дощ і хугу
І мудрості вином розвести тугу.
Бо, може, це нам вічний заповіт,*

*Оці мандрівки дальні і безкраї,
І, може, іншого шляху немає,
Щоб з хаосу душі створити світ.*

До образу Сковороди, до сквородинівських мотивів письменник згодом не раз звертатиметься. Рекомендуємо учителю почерпнути інформацію про це у книзі Олександра Астаф'єва «У пошуках світової гармонії (Григорій Сковорода і Юрій Клен: діалог через віки)» [1].

Основний виклад життєпису митця рекомендуємо подати у вигляді інноваційного прийому «Інтерв'ю з письменником». Для його реалізації слід попередньо групі старшокласників дати пошуково-дослідницьке завдання: Опрацювати біографію Освальда Бургардта (Юрія Клена) і на основі вивченого розробити ряд запитань, у яких і буде вона розкрита. Практика твердить, що використання рольової гри справляє велике враження на учнів. Тому один учень із групи, яка працює над біографією митця, виконуватиме роль Юрія Клена і саме з ним вестиметься інтерв'ю.

Рекомендуємо добирати не лише питання, що стосуються фактів біографії, а й такі, що допоможуть школярам зрозуміти світогляд митця, зокрема:

- Ви багато витерпіли за своє життя. Чи не вважаєте свій талант тягарем?
- Чи багато справжніх друзів у справжнього таланту?
- Хто був вашим кумиром і чому? тощо.

Слід обов'язково враховувати «надзвичайно важливий виховний аспект біографічного нарису. Розповідь про життя письменника, його моральні якості, патріотизм, гуманізм, боротьбу за справедливість формує характер учнів,

чистоту моральних спонукань, допомагає ствердженню в самовизначенні» [4, с.109].

Виклад біографії у формі інтерв'ю варто супроводжувати показом мультимедійної презентації, створеної другою групою одинадятикласників. Це випереджувальне завдання вони виконують заздалегідь, аби учитель мав час і можливість внести свої корективи.

Пристаючи безпосередньо до вивчення творчої спадщини митця, учитель-словесник повинен поставити перед собою важливе завдання: не лише показати місце письменника в історії української літератури і познайомити з його кращими творами, але й розкрити специфічну Кленову майстерність в орієнтації на класичну поезію античності й Середньовіччя, у вічному пошуку гармонії, створенні образу України, засудженні мілітаризму тощо.

Для реалізації цієї мети учителям слід також запропонувати учням випереджувальні завдання. Варто школярів, які не ввійшли до груп по дослідженню життєпису митця, об'єднати у 4 команди, кожна з яких виконуватиме свій проект. Пропонуємо такі теми:

- Сонетарій Юрія Клена;
- Тема України в поетичній збірці Юрія Клена "Каравели";
- Образний світ Юрія Клена (поема "Попіл імперій");
- Новелістика Юрія Клена.

Специфіку виконання проектних завдань учитель має обговорити з учнями завчасно, спрямувавши їх на ефективну реалізацію мети уроку, а також контролювати, перевіряючи та консультуючи у процесі виконання. При формуванні команд та визначення їм теми проекту слід обов'язково враховувати психолого-вікові та індивідуальні особливості школярів.

При роботі над ліричними та ліро-епічними творами варто учителям звернути увагу на рекомендації Г.Токмань [6, с. 247-248].

Під час презентації проектів учні мають можливість задавати питання та обговорювати почуту інформацію. Важливо, аби учитель обов'язково робив підсумки роботи кожної команди, доповнюючи та узагальнюючи.

Наведемо приклад підсумкового слова вчителя за темою «Новелістика Юрія Клена»: «Вічні пошуки гармонії, що так глибоко хвилювали Ю. Клена, приводять його до цікавого вирішення проблеми. Так у новелі «Яблука» митець уже вкотре скористався світоглядно-мистецькими настановами українського бароко, філософськими ідеями свого кумира Сковороди. Тут в дивовижну гаму зливаються "мікрокосм" і "макрокосм" Усе це творить дивовижну гармонію людини і світу. Новели Ю. Клена відзначаються внутрішньою одухотвореністю, що протистоїть нищості, побутовій приземленості. Герої його прози здатні розбудити в собі й в оточуючому світі високі почуття.

Також на цьому етапі уроку можна запропонувати старшокласникам проблемне питання: «У творах Юрія Клена втілюється сквородинівська ідея переваги духовного над матеріальним: у світі завжди перемагають "не чини, золото, маєтності і слава, а благородство помислів і діянь, совість, честь і свобода. Чи є ця ідея актуальною на сьогоднішній час?».

На завершальному етапі уроку учням буде цікаво дізнатись про ушанування пам'яті поета, тому має прозвучати повідомлення про те, що селяни Сербинівки посадили дерево клена в ознаменування 100-річчя народження свого земляка Освальда Бурггардта, відомого поета за літературним іменем Юрія Клена. Про це повідомляє своїх читачів Олекса Ющенко в епіграфі до сонету «Землі у ньому сила і краса» (1991):

...І я того вже уявляю клена

Широколистого, рвучкого юнака,

І вже звучить мелодія зелена,

Що прямо в душу владно проника.

*Нехай зима поволі йде студена,
А постать не похилиться струнка.
Мелодія лунатиме щоденно
З класичного народжена рядка.*

*Вбирає силу древо кучеряве –
І ніжності, й тепла таємні сплави
Одвічної могутньої землі.*

*Щоб незів'ялим вишуміти листом
Взолоченим, зеленим, багрянистим,
Поета долю й наших серць жал. [3, с. 168].*

Логічно по завершенню дослідження життя й творчості письменника запропонувати учням такий вид роботи, як створення сенкану (з яким школярі уже знайомі). Учитель може зачитати й свій варіант, наприклад:

*Клен.
Глибокий, мудрий,
Досліджує, пише, перекладає,
Шукає гармонії, як Сковорода,
Неокласик.*

На підсумковому етапі рекомендуємо також провести тести для самоперевірки за такими питаннями:

1. Справжнє ім'я письменника? Коли вперше підписався псевдонімом?

2. Роки життя? Як помер?
3. Де навчався? Чому перервав навчання?
4. З ким сходиться? Коли заарештували?
5. Ким працює з 1921р. по 1931рік?
6. Коли емігрував до Німеччини? Чим займався проживаючи за кордоном?
7. З якої причини звільнено від служби?
8. Мотивами якої групи перейнявся? Назвати ці мотиви.
9. Центральна тема його поезій? Назвати збірки поезій.
10. Найвизначніший твір у поетичній спадщині Юрія Клена?
11. Улюблений розмір письменника? Дати визначення.
12. Дати визначення класицизму.

Ключ:

1. Освальд Бургардт; псевдонімом вперше підписався 1931 року під сонетами.
2. Роки життя 1891 – 1947 рр. Під час переходу кордону 4 жовтня 1947 року застудився, запалення легень. 30 жовтня помер, поховано на кладовищі Вестфрідгоф.
3. 1911 року вступив до Київського університету св. Володимира на історико-філологічний факультет. Почалася Перша світова війна. Як німецького підданого його було вислано в Архангельську губернію. Закінчив навчання лише у 1920 році, вступив аспірантуру УАН.
4. Сходиться з неокласиками. Влітку 1921 року заарештували за підозрою у «буржуазному» походженні.
5. Працює викладачем.

6. 1931 року емігрує до Німеччини. Давав там приватні уроки, читав лекції у Мюнхенському університеті, де й почав працювати з 1934 року. 1936 року захистив докторську дисертацію – звання професора.

7. Через хворобу звільнено зі служби. З січня 1943 року викладав у Німецькому університеті та в Українському вільному університеті в Празі.

8. Переїнявся мотивами «Празької школи»: туга за Батьківщиною, звернення до найдавніших часів, до Середньовіччя.

9. Центральна тема поезій – історична трагедія України. Збірка «Каравели» (1943).

10. Найвизначніший твір – поема «Попіл імперії» (літопис історичних подій ХХ ст., прокляття фашизму; автор засуджує тоталітаризм).

11. Октава – восьмивірш. Перші 6 рядків – одна рима жіноча, друга – чоловіча (поема «Прокляті роки»). Терцини – трирядкова строфа, складається з рядків п'ятистопного ямба. Ямб – двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

12. Неокласицизм – літературна течія в українській поезії 20-х років ХХ ст. Значною мірою орієнтувався на давньогрецьку та римську літературу як зразкову, справді мистецьки довершену. Отож у творчості неокласиків часто опрацьовувалися античні теми, давалося новітнє трактування образів античності. Однак найсуттєвішим для українських неокласиків було прагнення високо нести культуру поетичного слова, всіляко дбати про довершеність художньої форми. Представники: Микола Зеров, Максим Рильський, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, Юрій Клен.

Сподіваємось, що окреслені нами методичні рекомендації щодо вивчення життєпису та творчої спадщини Юрія Клена стануть у пригоді вчителю-словеснику, допоможуть виховувати патріотів, справжніх поціновувачів мистецтва, сприятимуть розвитку читацьких інтересів та

естетичних смаків старшокласників, спричинять до їхніх міркувань про моральні цінності, духовність нації та власне місце у суспільстві.

Література:

1. Астаф'єв О. У пошуках світової гармонії (Григорій Сковорода і Юрій Клен: діалог через віки) – Ніжин, 1996.
2. Городиська Л. Українська неокласика. Цикл уроків.// Уроки української літератури. Учитель року – 2005 / Упоряд. Є.І.Науменко, О.М.Чхайло – Х.: «Основа, 2005. – 288 с.
3. Куцевол О.М. Життя і творчість письменника в дзеркалі «поетичної критики»: [навчальний посібник] / О. М. Куцевол. – Вінниця, 2010. – 280 с.
4. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / За ред. Н.Й.Волошиної. – К.: Ленвіт, 202. - 344 с.
5. Орест Михайло. Заповіти Ю.Клена. // Українське слово. — Т. 1. — К., 1994.
6. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна коцепця: моногр. – К.: Міленіум, 2002. – 320 с.